

Annikki Kaivola-Bregenhøj, *Riddles. Perspectives on the use, function and change in a folklore genre.* – Helsinki: Finnish Literature Society, 2001 (*Studia Fennica, Folkloristica* 10). – 186 str., ilustr.

Annikki Kaivola-Bregenhøj v monografiji izčrpno predstavi žanr uganke. Upošteva tekstovne, teksturne in kontekstualne elemente folklornega dogodka, tj. zastavljanja uganek, in predstavi obrazce, po katerih so uganke zgrajene. Ustavi se tudi pri različnih definicijah in opozarja na nezadovoljiv in neustaljen nabor terminov v povezavi z uganke.

Za uvod v nadaljevanje avtorica oriše zgodovino uganke od prvega domnevnega zapisa sumerske uganke leta 3100 pr. n. št., nato pa še na kratko spregovori o uganke v *Rigvedi*, *Svetem pismu*, *Talmudu* in *Koranu*. Označi jo za hkrati mrtev in živ žanr in za enega najstarejših žanrov v folklorni tradiciji ter tudi kot pripovedovalko o materialni kulturi družbe, v kateri je uporabljena. V evropski uganke so upodobljeni predvsem predmeti s kmetije, iz ženskega sveta ali iz sveta, ki ga vidimo skozi hišno okno, redko so upodobljene divje živali, večkrat pa pes, konj, mačka, miš. Avtorica poudarja, da se je v zadnjih letih tradicija uganke zelo spremenila, kar je povsem razumljivo, saj so metafore v ugankeh vezane na kulturni kontekst: tako zelo so povezane s predmeti in kulturo, da s hitrim razvojem hitro izginjajo. Uganke, ki so bile nevtralne, so se obdržale, čeprav zvenijo zastarelo.

Priljubljenost uganke se je v času spreminjala; v 16. stoletju so bile razširjene predvsem uganke v latinščini in grščini, v 17. in 18. stoletju so dosegle prestižni položaj – izhajali sta celo reviji o ugankeh, hkrati pa je nastajalo ogromno avtorskih uganek. Nato so uganke začele izgubljati svojo visoko vrednost in se spremenile zgolj v zabavo za otroke.

V sodobnem času so najpogostejša oblika uganke t. i. šaljiva vprašanja, v katerih pripovedovalec pove predstavo v vprašalni obliki kot odgovor; tovrstne šale so razširjene predvsem med mladimi. Šaljiva vprašanja temeljijo na stereotipih in imajo neskončno različic (šaljiva vprašanja s sloni, blondinkami, etnične uganke).

V drugem razdelku se Kaivola-Bregenhøj osredini na definicije uganke, ki so vezane predvsem na njene formalne in tekstne značilnosti (navaja naslednje avtorje: Aristotel, Taylor (1938), Georges in Dundes, Charles T. Scott, Harries, Ju. i. Levin, Ruth Finnegan, Elli Königs Maranda). Dan Pagis je edini upošteval socialno funkcijo uganke: *Vsaka uganaka mora ustrezno izpolnjevati dva pogoja: prvi je socialna funkcija kot tekma med zastavljalcem uganke in uganjevalcem, drugi je literarna forma, ki mora biti težka in enigmatična, vendar pa mora vsebovati podatke za dešifriranje*; ta položaj se vzpostavlja tudi med avtorjem in bralcem (str. 52). Na tradicijskost sta bila pozorna Pepicello in Green, saj sta poudarila, da mora imeti uganaka, kakor vsa folklor, določeno tradicijskost in mora biti v performančnem kontekstu. Pozorna sta bila predvsem na opis kulturnega in performančnega konteksta. Avtorica definira uganke kot tradicionalen, fiksiran verbalni izraz, ki vsebuje podobo in navidezno nasprotje; sestavljena je iz podobe (*image*) in odgovora (*answer*).

V tretjem razdelku je žanr uganke razdeljen na različne kategorije, pri čemer je razde-

litvi v oporo razdelitev uganke Abrahamsa in Dundesa na pet kategorij: 1. opisne uganke (*descriptive riddles*), 2. šaljiva vprašanja (*joking questions*), 3. modra vprašanja (*wisdom questions*), 4. sestavljanke (*puzzles*), 5. parodične uganke (*parody riddles*). Kategorije, ki jih opiše Kaivola-Bregenhøj, so: prave uganke (*true riddles*), šaljiva vprašanja (*joking questions*), vizualne uganke (*visual riddles*), modra vprašanja (*wisdom questions*), sestavljanke (*puzzles*), parodične uganke (*parody riddles*), knjižne uganke (*literary riddles*).

Prave uganke (opisne, enigme, prave u.) so opisi objekta, katerih namen je v metafori namigovati na nekaj povsem drugega; nekatere metafore so mednarodne, vendar večinoma vsaka kultura in področje ustvarjajo svoje metafore.

Šaljiva vprašanja za razliko od pravih ugank skoraj nikoli niso metaforična. Najpogostejša oblika je navidez resno vprašanje; večina se začne z vprašalnico: *kaj, zakaj, kako* in *kakšna je razlika med*. Pravila zgradbe šaljivih vprašanj so enostavna in prilagodljiva, zato so lahko improvizirana. Za to kategorijo je značilen smeh ob šali, istočasno pa doseči globljo raven, ki presega zgolj besedno igro. Zelo priljubljeni sta bili dve vrsti, in sicer šaljiva vprašanja s slonom in z blondinko, sledijo vprašanja o rasah in etičnih stereotipih, političnem dogajanju.

Vizualne uganke obsegajo tako risbe kot geste/gib. Delijo se na t. i. *doodles* (*drawing + doodle*); ne gre le za slikovno predstavitev, saj vsebuje gledišče iz nenavadnega kota, pogosto gre za prikaz le enega dela objekta v vprašanju ali pa nenavadno perspektivo), rebus (vsebuje sliko/podobo in črke; v to podkategorijo sodijo tudi skrajšani zapisi (npr. *IOU = I owe you*) idr. skrajšave mladih v pisni komunikaciji, pogosto v pisanju kratkih telefonskih sporočil in v elektronski pošti), numerični testi bistrosti, sestavljanke, ki morajo biti rešene s premikanjem vžigalic, dodajanjem sliki ali reševanjem skrivne kode.

Modra vprašanja (bistroumna, prenicljiva) so najbližje pravih ugankam, ker odgovor terja znanje, ki ne more biti razbrano iz podobe.

Ta kategorija ugank je pogosto vir za parodijo – resna vprašanja, ki terjajo poznanje biblične zgodovine, so spremenjena v šaljiva vprašanja. Druga podkategorija so t. i. obešenjaške uganke (*neck riddle*): uganke postavljalcu reši življenje: rabelj ne zna odgovoriti, torej zapornik/obsojenec lahko živi; vse obrnejo kontekst smrti v kontekst življenja. Pri tej podkategoriji je najpomembnejše izumljanje uganke, ne pa reševanje, saj na uganko ne bo mogoče nikoli odgovoriti. Večina je mednarodnih. Tretja podkategorija so primerjave: poudarjene so skrajnosti (s primerjavo: npr. *What is whiter than milk? – Snow. – What is blacker than a crow? – His feathers. | Kaj je bolj belo od mleka? – Sneg. – Kaj je bolj črno od vrane? – Njeno perje.*) (str. 69).

Sestavljanke preverja bistrost in aritmetično znanje; znanje pri tej vrsti ni nekaj, česar bi se naučili na pamet, temveč gre za učinek/storitev in predanost. Velikokrat je odgovor daljši od vprašanja; nekatere se kažejo kot parodije.

Parodične uganke vsebujejo vzorec pričakovanja: za uganjevalca je uganke lahka za ugibanje, saj postavljalca zastavi uganko tako, da jo je lahko rešiti. Vsak tip uganke je lahko parodiran. V otroški folklori (*children's lore*) v parodiji iščejo element presenečenja, zato je ta vrsta druga najpogostejša med šolarji (*Why did the chicken cross the road? – He wanted to*

get to the other side. / Zakaj je kura prečkala cesto? – Hotela je priti na drugo stran.) (str. 73). Takšna vrsta ugank je bila uporabljen tudi v reklamne namene (*Chicken worth crossing the road for. A cock laid an egg on a mountain. Which side of the mountain did the egg roll down? – Cocks don't lay eggs. / Piščanec, za katerega se spleča čez cesto. Petelin je vrh gore izlegel jajce. Po katerem pobočju se je odkotalilo jajce? – Petelini ne ležejo jajc.)* (str. 73). Gre za preprost vzorec, ki ima skoraj neskončne možnosti za igriva izumljanja.

V četrtem razdelku so opisane seksualne uganke kot posebna kategorija žanra. Kaivola-Bregenhøj je pozorna na tekst in na kontekst. Tovrstne uganke temeljijo na napačnem pričakovanju: vprašanje namiguje na seksualno vsebino, odgovor pa je povsem nedolžen (*Something round, split in the middle/Surrounded by hair, and water comes out. – An eye. / Nekaj okroglega, v sredi razklanega. / Okrog so dlake in izloča vodo. – Oko.)* (str. 80). Nedolžnost odgovora ima dvojni učinek: takšne uganke razvnamajo in zabavajo, pogosto osebe nasprotnega spola, ali pa seksualne uganke prebijejo led v okoliščinah, ko je to potrebno.

Veliko erotičnih ugank je mednarodnih; menda so jih v 16. stoletju ustvarili potujoči učenjaki.

Druga podkategorija so slikovne sestavljanke in zamenjave elementov (*spoonerism*): kakor pri šaljivih vprašanjih tudi pri risbi odgovor pozna le risar, ki vedno poda zabaven preobrat enostavni vizualni izjavi.

Tretja podkategorija ima na začetku vprašalnega dela vedno besedno zvezo *Kakšna je razlika med ...*, odgovor je povsem nedolžen, medtem ko so bila namigovanja nasprotna – »pokvarjena« (*What is the difference between a nun and a girl in a bathtub? – The nun has hope in her soul. / Kakšna je razlika med nuno in dekletom v kadi? – Nuna zaupa svoji duši.)* (str. 88). Gre za besedno igro. Za vse seksualne uganke je značilno, da je pravi odgovor vedno v vlogi napačnega.

Peti razdelek je namenjen obravnavi konteksta in funkcij uganke. Uganke so dolgo preučevali kot izolirane tekste, celo tako, da je bila povezava med podobo in odgovorom zanemarjena ali celo spregledana. David Evans je poudarjal, da je treba ugankarske dogodke raziskovati kot celoto, zato je pri zbiranju ugank neogibno napisati uganko + odgovor + opis pomena, sprejemalca, zunanje okoliščine itn.

Za uganke je značilno, da vedno potrebujejo posebno performančno situacijo. Konteksti v tej situaciji so različni: situacijski kontekst, sobesedilo oz. lingvistični kontekst, kulturni kontekst, kognitivni kontekst (Malinowski), generični kontekst.

Funkcija uganke je predvsem zabava ali pa je zabava združena z vzgojo. Sicer pa uganke nimajo univerzalne funkcije, ki bi jo prepoznali kjerkoli na svetu, npr. na Filipinih menda nimajo vzgojnih ciljev.

V šestem razdelku so raziskane razsežnosti izumljanja ugank in jezika. Uganke se na slogovni ravni razlikujejo od druge poezije po tem, da vsebujejo otvoritveno in sklepno formulo. Druga posebnost jezika uganke so evfonije (*Henry mandy dandy, bendylegs galandy, sat at the side of the field*), v nekaterih jezikih rime in predvsem paradokсне podobe (*paradoxical images*). Po obliki se jezik uganke v večini razlikuje od vsakdanjega govora. Jezikovni slog je

tako standardiziran, da ne omogoča razkritja iznajditelja uganke. Po drugi strani poetičen jezik ponuja veliko modelov za izražanje podpore uganekarjevi ustvarjalnosti in spominu.

Jezik v uganke je dvoumen, kar mora uganjevalec ugotoviti. Postavlja uganke se z dvoumnostjo, ki je fonološka, morfološka in sintaktična, nauči manipulirati. V uganke je zelo priljubljena uporaba metafore, ker zavaja poslušalca in prikaže nov vidik stvari, objekta ali dogajanja. Razmerje med metaforo v podobi uganke in odgovorom je zelo kompleksno. Metafore, ki zaživijo v uganke, je avtorica razdelila na »žive« (*living*) in »odmirajoče« (*faded*) – to so tiste, ki živijo v jeziku uganke, in tiste, ki ne zbujejo več pozornosti oz. niso več v uporabi. Meja med njima je nejasna in se spreminja iz ene kulture v drugo, ker so uganke primarno vezane na kulturni, socialni in ekonomski kontekst uporabnikov; objekti, ki naj bi jih uganili, so vezani na njihovo življenjsko okolje. Velikokrat so povezani tudi s subkulturo, zato splošno poznavanje kulture ne zadošča vedno za razumevanje metafore.

V sedmem razdelku je preučena povezava med podobo in odgovorom. Na začetku zastavljanja uganke ima postavlja uganke očitno višji status od uganjevalcev, saj ima tako intelektualno (odgovor na uganke) kot socialno moč (moč, da določi, ali je odgovor sprejemljiv). »Pravi« odgovor na metaforo uganke (*riddle metaphor*) je vedno razkrit na koncu – to je eno od pravil igre. Avtorica se sprašuje, kako so uganke v resnici rešene; na to vprašanje je veliko odgovorov, hkrati pa variirajo med kulturami in podžanri uganke. Pri uganekarskem dogodku izkušen uganjevalec prepozna pogosto uporabljene klišejske metafore in poda pravilni odgovor ali z uporabo svojega znanja o žanru ali s premetenostjo ali ker so mu znane podobne podobe ali pa že ve odgovor vnaprej. Uganke rešuje na dva načina: ponujen odgovor temelji na ustvarjalnosti uganjevanja in na deduktivnem procesu, medtem ko odgovor, ki ga pričakuje uganjevalec, temelji na konvencionalni interpretaciji metafore, ki ne dopušča nobene variacije.

Študije na terenu kažejo, da uganke niso intelektualna vaja – če kdo ne ve odgovora, nima spodbude, da bi ga našel. Uganke morajo biti naučene, to znanje pa prinaša ugled.

V osmem razdelku se avtorica posveti prihodnjemu raziskovanju uganke. Poleg določitve terminologije predlaga razširitev raziskav tudi na medije (radio, televizija in internet), kjer se tradicija uganke nadaljuje v obliki kvizov in drugih podobnih oblikah, na koncu katerih uganjevalec dobi neko materialno nagrado. Sicer pa opozarja na pomanjkljivo podrobno analizo podžanrov; meje med njimi so v sodobni ustni tradiciji zamegljene, nejasne.

Knjiga Annikki Kaivola-Bregenhøj je odlična prikaz vsakršnega obstoja uganke, tako v tekstni obliki kot v kontekstu, ter predstavitev njihovih glavnih značilnosti. Hkrati knjiga odpira vrsto novih vprašanj in raziskovalnih področij. Dejstvo je, da so bile uganke v preteklosti eden bolj zanemarnjenih žanrov v raziskavah slovstvene folklore, zato je toliko bolj dobrodošlo, če na tržišče pride novo in kakovostno delo s to tematiko v središču. Želeli bi si prevoda tega dela v slovenščino.

Saša Babič